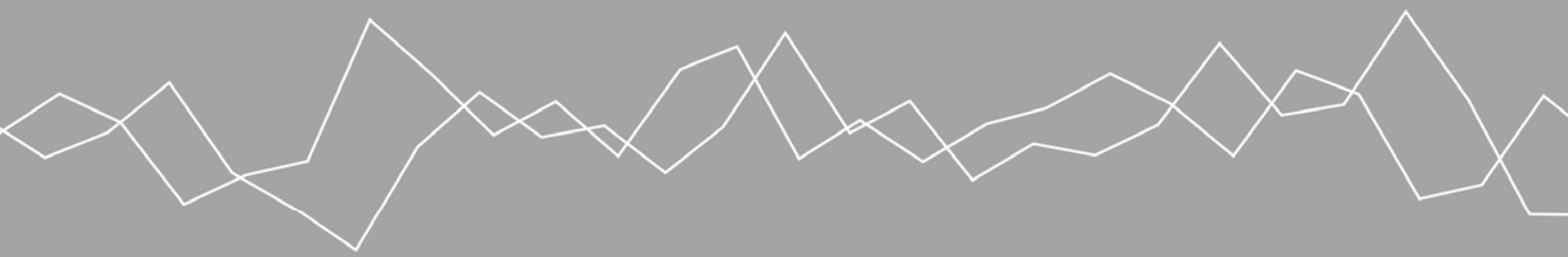

Evaluatie effectonderzoek rookverbod horeca

Amsterdam, juni 2008
In opdracht van Stichting Red de Kleine Horeca Ondernemer

Evaluatie effectonderzoek rookverbod horeca

Simon Bremer
Jules Theeuwes

seo economisch onderzoek

“De wetenschap dat het goed is”

SEO Economisch Onderzoek doet onafhankelijk toegepast onderzoek in opdracht van overheid en bedrijfsleven. Ons onderzoek helpt onze opdrachtgevers bij het nemen van beslissingen. SEO Economisch Onderzoek is gelieerd aan de Universiteit van Amsterdam. Dat geeft ons zicht op de nieuwste wetenschappelijke methoden. We hebben geen winstoogmerk en investeren continu in het intellectueel kapitaal van de medewerkers via promotietrajecten, het uitbrengen van wetenschappelijke publicaties, kennisnetwerken en congresbezoek.

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	i
1 Inleiding.....	1
2 Evaluatie van het artikel van Scollo e.a.....	3
3 Evaluatie van hoofdstuk 3 uit “Lifting the smokescreen”	5

Samenvatting

Het doel van dit rapport is om te evalueren of er voldoende wetenschappelijke basis is om naar aanleiding van de twee onderzoeken uit de Nota van Toelichting bij het Besluit uitvoering rookvrije werplek, horeca en andere werkruimten, te concluderen dat het rookvrij maken van de horeca geen negatieve effecten heeft op de omzet of de werkgelegenheid.

Voor beide hier geëvalueerde studies geldt dat de aanpak niet adequaat om op statistisch verantwoorde wijze uitspraken te doen over de mogelijke bedrijfseconomische effecten van het rookverbod voor de horecabranche. Meer in het bijzonder is de aanpak in de hier geëvalueerde artikelen niet geschikt om uitspraken te doen over de bedrijfseconomische gevolgen van de kleine bedrijven in de horecabranche

Het artikel van Scoffo e.a. is een studie die zich niet richt op de economische effecten maar de vraag probeert te beantwoorden of er een publicatiebias aanwezig is in de studies over de effecten van een rookverbod. Hun studie doet een uitspraak over die bias, en niet over de economische effecten.

We constateren dat de bias die in het artikel van Scoffo e.a. aan de orde is, een tweesnijdend zwaard is. Het verband tussen de aard van de onderzoeksresultaten en de oorsprong van de financiering van het onderzoek geldt zowel voor de tabakslobby als voor de anti-tabakslobby. Daarenboven geldt voor de onderzoeken die vanuit de tabakslobby worden gefinancierd dat ze vaak bedoeld zijn om argumenten te geven tegen een rookverbod vóór dit verbod wordt ingevoerd. De timing en de inzet van dit soort onderzoeken maakt hen verschillend van artikelen die verschijnen na de invoering van het rookverbod. Beide soorten onderzoeken kunnen dan ook niet langs dezelfde meetlat worden gelegd wat in Scoffo e.a. wel gebeurt.

In het rapport *Lifting de smokescreen* heeft hoofdstuk 3 de bedrijfseconomische effecten van het rookverbod op de horecabranche als onderwerp. In het eerste deel van het hoofdstuk wordt het onderzoek van Scoffo uitgebreid geciteerd. De commentaar hierboven geldt dus ook voor dit onderdeel van dit hoofdstuk. In het vervolg van het hoofdstuk worden uitspraken gedaan over mogelijke bedrijfseconomische effecten op basis van zeer eenvoudige analyses van de ontwikkelingen in de tijdreeksen van de inkomsten en de werkgelegenheid in de horeca sector in landen en regio's waar reeds eerder een rookverbod is ingevoerd. Deze analyses zijn te eenvoudig en niet geschikt om betrouwbare uitspraken te doen over de effecten van het rookverbod op de economische situatie van de horecasector. Inkomens in de horecasector kunnen in de loop van de tijd stijgen of dalen onder de invloed van verschillende factoren. Indien geen onderscheid wordt gemaakt tussen de invloed van deze factoren los van de invloed van een rookverbod kan niets zinnigs worden gezegd over de bedrijfseconomische gevolgen van een rookverbod. In hoofdstuk 3 wordt dit onderscheid niet gemaakt. Het hoofdstuk sluit af met beschouwingen over de ontwikkelingen in het alcoholgebruik en het aantal horecagelegenheden in een aantal landen van Europa. Ook deze beschouwingen zeggen niets over de mogelijke bedrijfseconomische effecten van de invoering van een rookverbod in de horecabranche.

1 Inleiding

In het Besluit uitvoering rookvrije werplek, horeca en andere werkruimten, gepubliceerd in het Staatsblad 122 van 22 april 2008¹, wordt in de Nota van Toelichting de volgende passage opgenomen over de bedrijfseffecten van een rookvrije horeca²:

“In de discussie over het Besluit uitzonderingen rookvrije werplek in 2003 stelde Koninklijk Horeca Nederland dat het rookvrij maken van de horeca zou leiden tot een zeer groot verlies van omzet en werkgelegenheid. Ervaringen met een rookvrije horeca buiten Europa wezen toen echter al in een andere richting, zo bleek uit onder meer een publicatie in het tijdschrift Tobacco Control in 2003: “Review of the quality of studies on the economic effects of smoke-free policies on the hospitality industry” (M. Scollo et al.). Sinds 2003 is er ook in Europa in toenemende mate ervaring opgedaan met een rookvrije horeca. Nadat Ierland op 29 maart 2004 als eerste (Europees) land het spits had afgebeten, zijn onder meer Noorwegen, Zweden en Italië gevolgd. De Europese ervaringen bevestigen dat het rookvrij maken van de horeca geen negatieve effecten heeft op de omzet of de werkgelegenheid. Hoofdstuk 3 van het rapport Lifting the Smokescreen. 10 reasons for a smoke free Europe (2006) biedt een goed overzicht van de buitenlandse ervaringen en studies op dit punt.”

De studies die in dit verband in Nota van Toelichting worden aangehaald zijn:

M. Scollo, A. Lal, A. Hyland en S Glantz, “Review of the quality of studies on the economic effects of smoke-free policies in the hospitality industry”, Tobacco Control 2003, 12, 13-20.

“Lifting the smokescreen. 10 reasons for a smoke free Europe”, by the Smoke Free Partnership. Manuscript completed in February 2006³.

Wat deze laatste publicatie betreft gaat het in het bijzonder om hoofdstuk 3 “Economic impacts of a smoking ban in bars and restaurants” (pag. 63-84).

Het doel van dit rapport is om te evalueren of er voldoende wetenschappelijke basis is om naar aanleiding van de twee hierboven genoemde onderzoeken⁴ te concluderen, zoals in de Nota van Toelichting gebeurt, dat het rookvrij maken van de horeca geen negatieve effecten heeft op de omzet of de werkgelegenheid. Hierbij gaat het om de mogelijke negatieve effecten voor de horecabranche (in Nederland) en in het bijzonder om de verschillende sectoren binnen de horecabranche (kleine versus grote zaken, café -barbedrijf versus restaurants, etc.)

In hoofdstuk 2 wordt het artikel van Scollo e.a. geëvalueerd. Hoofdstuk 3 bevat een evaluatie van hoofdstuk 3 uit het rapport Lifting the smokescreen. In de samenvatting van het rapport (zie hierboven) zetten we de belangrijkste conclusies van dit rapport bij elkaar.

¹ Zie: <http://www.minvws.nl/Besluiten/vgp/2008/besluit-uitvoering-rookvrije-werkplek-horeca-en-andere-ruimten.asp>.

² Nota van Toelichting, pagina's 122-123.

³ Dit rapport is gefinancierd door en geschreven voor Cancer Research UK., European Respiratory Society, Institut National du Cancer en de European Heart Network.

Voor beide studies geldt in elk geval dat –voor zover ze al uitspraken doen over de bedrijfseconomische gevolgen voor de horecabranche- deze uitspraken betrekking hebben op de gehele branche en dat er geen afzonderlijke uitspraken worden gedaan over bijvoorbeeld de grote en de kleine bedrijven binnen de horecasector. Terwijl heel goed voor te stellen is dat de bedrijfseconomische effecten anders uitpakken. In tegenstelling tot een klein horeca bedrijf beschikt een groot horecabedrijf over meer instrumenten om zich aan te passen aan het rookverbod en allerlei voorzieningen te treffen om de mogelijke negatieve gevolgen daarvan te ondervangen.

Bij het toepassen in de Nota van Toelichting van resultaten verkregen voor buitenlandse horecasectoren op de Nederlandse horecasector wordt er impliciet van uit gegaan dat in elk land op dezelfde manier wordt gereageerd op een rookverbod (een rookverbod dat overigens niet in alle landen op vergelijkbare manier is vormgegeven). Mogelijk zijn er nationale verschillen in het horecabezoek en de horecabestedingen van consumenten, die deze veronderstelling ondermijnen. Om vast te stellen wat er in de Nederlandse situatie gebeurt, is onderzoek met Nederlandse gegevens noodzakelijk. Deze twee genoemde studies zijn verder niet gericht op specifieke doelgroepen binnen het horecasegment. Het effect op een typische gelegenheid voor toeristen kan heel anders zijn, als het effect op een stamkroeg met een sterke buurtbinding.

Om de bedrijfseconomische effecten van het instellen van een rookverbod op volgens de statistische wetenschap verantwoorde wijze te onderzoeken dient de onderzoeker te beschikken over voldoende vergelijkbare gegevens voor en na het instellen van het rookverbod. Deze gegevens moeten representatief zijn voor de verschillende onderdelen van de horecasector waarvan kan worden verwacht dat ze onderling tot andere bedrijfseconomische effecten kunnen leiden. Er moet dus bijvoorbeeld onderscheid gemaakt worden tussen grote en kleine horecabedrijven, cafés en restaurants, horecabedrijven in grote steden en op het platteland etc. Vervolgens moeten bij dit onderzoek ook alle mogelijke variabelen beschikbaar zijn die los van het rookverbod een verklaring kunnen bieden voor de veranderingen in omzet en werkgelegenheid. Te denken valt daarbij aan een conjunctuurvariabele, inkomens- en prijsvariabelen, informatie over het al of niet plaatshebben van belangrijke evenementen (denk aan sportevenementen) etc. Alleen op basis van een dergelijke rijke gegevensbron en met behulp van geschikte statistische analyses kan worden vastgesteld wat de omvang en de significantie is van de bedrijfseconomische effecten van het instellen van een rookverbod op de verschillende soorten bedrijven binnen de horecabranche. In geen van de twee genoemde studies wordt (zoals we hieronder aantonen) op deze statistisch verantwoorde wijze gewerkt.

Verder zijn niet alleen de veranderingen in de omzet en de werkgelegenheid interessante variabelen om de bedrijfseconomische effecten in kaart te brengen. Mogelijke veranderingen in de rendementen en de winstposities van de horecabedrijven voor en na het rookverbod zijn eveneens belangrijke variabelen. Voor de hele economie zijn mogelijke effecten op de toe- en uittreding van bedrijven in deze sector, op de innovatie in deze branche en het ondernemerschap van belang.

⁴ Beide artikelen worden ook genoemd in de Dagvaarding Voorzieningenrechter Rechtbank 's-Gravenhage.

2 Evaluatie van het artikel van Scollo e.a.

Het centrale onderwerp van de studie van Scollo e.a. is niet het vaststellen van de bedrijfseconomische effecten van het invoeren van een rookverbod, maar het analyseren van de mogelijke publicatiebias in een groot aantal onderzoeken over dit onderwerp. Het onderzoek naar de publicatiebias is op zichzelf een belangwekkend onderwerp, maar het maakt deze studie niet onmiddellijk geschikt als materiaal om bedrijfseconomische effecten aan te tonen.

In onze evaluatie hieronder gaan we in op twee aanvullende punten voor wat betreft het artikel van Scollo e.a. Ten eerste, de onderzoeksbias in de in het artikel van Scollo e.a. geciteerde artikelen gaat twee kanten op (zie subparagraaf 2.1). Ten tweede, in hun studie gebruiken Scollo e.a. een aantal criteria om de kwaliteit van een wetenschappelijke bijdrage te meten. Een belangrijk punt van hun studie is dat studies die door de tabaksindustrie worden gesubsidieerd niet voldoen aan deze kwaliteitseisen. In subparagraaf 2.2 geven we argumenten waarom hun kwaliteitseisen niet geschikt zijn om deze studies te evalueren.

2.1 Bias is een tweesnijdend zwaard

Zelfs zonder dat een oordeel wordt uitgesproken over de waarde of het belang van de wetenschappelijke resultaten, kan worden vastgesteld dat de onderzoeksbias die het onderwerp is van de Scollo e.a. studie twee kanten opgaat. De in het artikel geciteerde onderzoeken vanuit de rooklobby tonen (op enkele uitzonderingen na) bijna altijd negatieve effecten aan van de invoering van het rookverbod. De geciteerde onderzoeken van de gezondheids- of anti-tabak lobby tonen geen negatieve effecten aan. Al wat dit zegt is dat de resultaten van het onderzoek gecorreleerd zijn met de belangengroep die er achter staat. Belangrijk in dit verband is vooral dat op basis van de resultaten van deze studie geen harde conclusies kunnen worden getrokken over de bedrijfseconomische effecten.

Het onderzoek van Scollo is mogelijk zelf niet vrij van bias of volledig onafhankelijk. Zo worden M. Scollo en A. Lal gefinancierd door het VicHealth Centre for Tobacco Control, The Cancer Council, Victoria, Australië. Opvallend is ook dat eerdere studies van de auteurs die gezamenlijk voor de Scollo e.a. studie verantwoordelijk zijn, relatief vaak genoemd worden. Bijvoorbeeld in tabel 1 op pagina 15 komen regelmatig studies voor van Scollo, Glantz en Hyland.

2.2 De kwaliteitscriteria zijn niet altijd relevant

Een belangrijke toets op de onderzoekskwaliteit van de behandelde studies in het artikel van Scollo e.a. zijn de criteria van Siegel. Dit zijn de Siegel criteria⁵ die in het artikel worden gebruikt:

⁵ Siegel, M. Economic Impact of 100% smoke-free restaurant ordinances. *In: Smoking and restaurants: a guide for policy makers*. Berkeley, UC Berkeley/UCSF Preventative Medicine Residency Program; American Heart Association, California Affiliate; Alameda County Health Care Services Agency, Tobacco Control Program; 1992; 26–30.

1. Use of objective data (for example, tax receipts or employment statistics).
2. Inclusion of all data points after the law was implemented and several years before.
3. Use of regression or other statistical methods that control for secular trends and random fluctuation in the data.
4. Appropriate control for overall economic trend.

Dat de onderzoeken die voldoen aan de criteria van Siegel vaker afkomstig zijn van de gezondheidslobby kan een gevolg zijn van de keuze die zijn gemaakt door degenen die de onderzoeken publiceren (door middel van data mining of een publication bias⁶) of van de criteria zelf.

Welke criteria een onderzoeker hanteert voor zijn onderzoek is afhankelijk van de beschikbaarheid van de data en de mogelijkheid om deze criteria toe te passen. Indien een onderzoek gedaan moet worden naar de economische gevolgen van een mogelijk rookverbod in de horeca in een bepaald geografisch gebied is het van belang om te weten of dit rookverbod al in werking is. Indien dit niet zo is, dan is het niet mogelijk om aan het derde criterium van Siegel te voldoen (er zijn immers geen datapunten na het invoeren van het rookverbod). Bovendien, als het rookverbod nog niet is ingevoerd, zijn er geen objectieve gegevens beschikbaar over de geïnde belastingen en werknemerscijfers (Siegel's criterium 1). Statistische methodes kunnen wel verklarende kracht hebben op historische reeksen, maar indien er een wezenlijke schok wordt verwacht waarvan de resultaten onzeker zijn, zijn voorspellingen niet altijd betrouwbaar (Siegel's criterium 3).

Een door de tabaksgelateerde firma's gefinancierd onderzoek zal voornamelijk dan gedaan worden, wanneer het wetsvoorstel nog niet tot wet geworden is. Deze onderzoeken kunnen dan ook per definitie niet voldoen aan criterium 2. Dat de inwerkingtreding nog in het verschiet ligt, leidt er verder toe dat de criteria 1, 3 en 4 praktisch niet te halen zijn. Een artikel publiceren is een kwestie van veel geduld. Tussen het moment van inzenden en de eventuele publicatie ligt vaak meer dan een jaar. Een actueel onderzoek is dan allicht verouderd.

De criteria van Siegel die door Scollo e.a. gehanteerd worden voor de beoordeling van de wetenschappelijke kwaliteit zijn niet altijd relevant voor artikelen die geschreven worden vóór een rookverbod wordt ingevoerd en die vooral bedoeld zijn om aandacht te vragen voor de mogelijke negatieve effecten van de invoering.

⁶ Data mining: Die datapunten selecteren waarmee een zo gunstig mogelijk beeld wordt geschetst. Door bijvoorbeeld het aanpassen van een begin, dan wel eindpunt van een tijdreeks kunnen de resultaten sterk verschuiven.
Publication bias: Alleen dan tot publicatie overgaan wanneer de resultaten laten zien wat de onderzoeker, en/of zijn opdrachtgever ook graag wil zien.

3 Evaluatie van hoofdstuk 3 uit “Lifting the smokescreen”

Het rapport “Lifting the Smokescreen” heeft tot doel Europese en andere nationale politici te assisteren bij het maken van antirook wetgeving.⁷ Hierbij wordt verwezen naar eerdere onderzoeken naar de schadelijkheid van passief roken, de economische rationale achter het verbieden van het roken, de economische effecten voor de horeca, de publieke mening over het rookvrij zijn in Europa, het tekortschieten als alternatief van ventilatie en een evaluatie van een aantal nationale rookverboden. Vooral het derde hoofdstuk over de economische effecten voor de horeca is hier relevant. Dit hoofdstuk wordt ook aangehaald in de Nota van Toelichting.

Hoofdstuk 3 uit “Lifting the Smokescreen” begint met een samenvatting van het artikel van Scollo et al. en neemt de resultaten hiervan over in een lang citaat. De commentaar die we in hoofdstuk 2 hiervoor hebben gegeven is ook van toepassing op dit deel van hoofdstuk 3.

3.1 Te simpele analyses

Verder bevat hoofdstuk 3 een analyse van de ontwikkeling van de inkomsten van de horeca over de tijd in de verschillende landen. Het argument dat daarbij vaak wordt gebruikt is dat de inkomsten niet inzakten door het rookverbod, maar dat de terugloop al eerder bezig was. Dit zijn statistisch geen overtuigende argumenten. Er kunnen verschillende redenen zijn waarom inkomsten teruglopen of stijgen die niets te maken hebben met het rookverbod. Alleen door gebruik te maken van correcte statistische methoden kan geïdentificeerd en geïsoleerd worden wat het specifieke effect is van het rookverbod. Bijvoorbeeld met behulp van een regressieanalyse kan de invloed van elk van verschillende variabelen afzonderlijk worden geïdentificeerd en geïsoleerd. In dit hoofdstuk wordt geen regressieanalyse uitgevoerd.

Verder moet ook een duidelijk onderscheid gemaakt worden tussen de verschillen in de effecten tussen verschillende horeca aangelegenheden. De effecten pakken waarschijnlijk anders uit voor een restaurant dan voor een café en anders voor een klein bedrijf dan een groot bedrijf of voor een bedrijf met een open ruimte (terras) en bedrijf zonder open ruimten.

Bij de analyses in hoofdstuk 3 van de ontwikkelingen in de verschillende landen of plaatsen waar het rookverbod al werd ingevoerd (British Columbia, New York, Ierland, Noorwegen en Nieuw Zeeland) wordt alleen gekeken naar het verloop van de inkomsten of werkgelegenheid in de horeca in de tijd. Een beschouwing over hoe de inkomsten of de werkgelegenheid zich in de loop van de tijd ontwikkelen is geen statistische analyse en zegt niets over de mogelijke bedrijfseconomische effecten van de introductie van een rookverbod.

⁷ Lifting the Smokescreen, p. 5.

3.2 Tekortkomingen in de simpele analyses

Maar ook in de te simpele analyses uit hoofdstuk 3 zijn nog storende en tegenstrijdige elementen te vinden. In deze subparagraaf lopen we de landenanalyses langs en wijzen op voorkomende zwakheden (in de analysemethode) en tegenstrijdigheden.

Bijvoorbeeld in het weerleggen van de negatieve gevolgen (of juist het aantonen van positieve gevolgen) wordt vaak geen rekening gehouden met veranderingen in de economische omstandigheden. Bijvoorbeeld in New York deed zich in de horecasector een opleving voor in 2003 en 2004 nadat de omzet was gedaald in 2001 en 2002 (dit laatste vermoedelijk mede ten gevolge van 9/11). Het rookverbod ging in maart 2003. Dat de omzet desondanks in 2003 steeg heeft waarschijnlijk weinig te maken met de invoering van het rookverbod. In elk geval is niet onderzocht wat de invloed is van een opleving na het inzakken wegens 9/11 los van de invloed van het rookverbod. Wanneer die verschillende invloeden niet op statistische wijze uit elkaar worden gehaald, valt er niets te zeggen over het effect van het rookverbod.

Het ontbreken van gegevens op een voldoende gedetailleerd niveau wordt door het eerste onderzoek in British Columbia (dat in “Lifting the Smokescreen” wordt aangehaald), als probleem aangemerkt: “However, without more detailed data—information about licenced vs. unlicensed restaurants, nightclubs vs. pubs, etc—this account cannot be definitively established.”^{8,9}

In het Ierse voorbeeld wordt een marktonderzoek onder uitbaters in Dublin aangehaald. Dit onderzoek wordt vervolgens vergeleken met cijfers over heel Ierland, waarna gesteld wordt dat het marktonderzoek in Dublin niet valide is, omdat de cijfers niet overeenkomen met die van heel Ierland.

Het Noorse onderzoek begint het hoofdstuk over de economische effecten voor de horeca met:

“Key findings:

Objective outcome measures:

- 6 % decrease in sale of Beers from breweries to pubs
- Small change in sales turnover index

(...)”¹⁰

In de jaren voorafgaand aan het rookverbod in de Noorse horeca was de omzet sterk gestegen (de omzet-index steeg van 100 in 2000 naar 140 in 2004). Het jaar na het ingaan van het rookverbod veranderde deze index vrijwel niet. Er is dan weliswaar geen sprake van een daling (hoewel er niet is gecorrigeerd voor inflatie of andere factoren die van invloed kunnen zijn op de winstgevendheid), de stijgende trend is wel gebroken.

⁸ Ministry of Management Services, Tourism Sector Monitor, July 2004, BC Stats, August 4 2004, issue: 04-07. <http://www.bcstats.gov.bc.ca/pubs/tour/tsm0407.pdf>.

⁹ Een van de problemen die men daar ondervond om tot een eensluidend antwoord te komen is het verschil dat bestond, maar steeds minder bestaat tussen restaurants en bars. Waar vroeger in restaurants alcohol geserveerd werd bij een maaltijd, kan dat nu ook wanneer er een gereede kans bestaat dat de klant van zins is een maaltijd te gaan bestellen. Ook de wachtruimtes (lounge) van restaurants mogen nu tweemaal zo groot zijn als voorheen.

¹⁰ Marianne Lund, Sirus, 2005: “Smoke-Free bars and restaurants in Norway”, p. 15.

Het Nieuw-Zeelandse onderzoek kijkt naar een beperkt aantal datapunten na het invoeren van het rookverbod in de horeca (drie kwartalen). Bovendien wordt er niet gecorrigeerd voor economische trends (ook niet voor inflatie). Het kwartaal waarin de bar en club omzetten het sterkst stijgen is niet toevallig het junikwartaal: in dat kwartaal was er namelijk de “British and Irish Lions rugby tour of New Zealand”, een evenement dat garant staat voor een toevloed van de Britse toeristen.

3.3 De trends in Europa

Het laatste onderdeel van hoofdstuk 3 uit “Lifting the Smokescreen” gaat in op de trends in de consumptie van alcohol in Europa. Volgens de aangehaalde cijfers van de OESO is in Nederland het alcoholverbruik per hoofd van de bevolking tussen 1980 en 1990 met 12% afgenomen. Tussen de jaren 1990 tot 2000 is het vrijwel gelijk gebleven (een lichte stijging van 9,9 naar 10,0 liter per persoon). Ook wordt kort ingegaan op het aantal bars en restaurants per land, en de trend daarin. Hier ligt de nadruk op “kort”, wat zich beperkt tot vijf landen (Nederland, België, Frankrijk, Italië en het Verenigd Koninkrijk) met ieder twee datapunten. In Nederland was er een afname van het aantal “drinking places” van 11.412 in 1994 naar 10.848 in 2004, met de verwachting dat dit verder zal afnemen tot 10.400 in 2010. Tot slot wordt het aantal werknemers in de sector beschouwd. Hier wordt alleen voor Italië een trend weergegeven (ook hier maar twee jaartallen).

Het gebruiken van maar twee punten voor het aantonen van een trend is zeer gevaarlijk. Deze twee punten kunnen zo gekozen worden dat de trend zo is, als de onderzoeker wenst dat deze is. Wanneer er maar twee jaren worden gekozen, is het beter om dit voor alle landen dezelfde twee jaren te laten zijn, zodat een goed vergelijk mogelijk is. In dit overzicht zijn echter voor bijvoorbeeld het aantal “drinking places” in België en het Verenigd Koninkrijk de jaren 1995 en 2003 gekozen; voor Frankrijk waren dit 1985 en 2000; voor Italië 1995 en 2002 en voor Nederland 1994 en 2004.

Het overzicht van de ontwikkelingen in de consumptie van alcohol, de veranderingen in het aantal ‘drinking places’ in de loop van de tijd en het aantal werknemers zegt niets over de mogelijke economische effecten van het invoeren van een rookverbod.

seo economisch onderzoek

Roetersstraat 29 . 1018 WB Amsterdam . T (+31) 20 525 16 30 . F (+31) 20 525 16 86 . www.seo.nl